

MOĞOLLARIN İNANÇ SİSTEMİNDEKİ DİŞİL ÖZELLİKLER VE KADINA DAİR BAZI TESPİTLER

Dr. Bilen YILMAZ*

Öz

Moğollar, göçebe bozkır kültürünün en karakteristik temsilcileridir. Bu kültürün diğer milletleri gibi onlar da çok sayıda inanç ile tanışmış ve bu inançlardan bazıları zaman zaman öne çıkmıştır. Moğolların tecrübe ettiği bu inançlar içindeki kadına dair unsurların, diğer milletler ile kıyaslanamayacak kadar yoğun olduğu görülmektedir. Dahası, Moğol kadınının etkin bir figür olarak sadece inanç ekseninde kalmayıp, yaratılış efsanelerinden bu yana Moğol kültürünün temel dinamikleri içinde sağlam bir yere sahip olduğu da açıktır. Bu çalışmada, Moğol kadınının inanç sistemleri içindeki yerine dair bazı tespitlerde bulunurken, Moğol tarihinin kırılma noktalarında öne çıkan, siyasi ve sosyal kimlikleriyle adlarından söz ettirmiş bazı kadın figürlere de yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Moğollar, İnanç, Kadın, Dişil.

Feminine Features In The Mongolian Belief System And Some Determinations About Women

Abstract

Mongols are the most characteristic representatives of nomadic steppe culture. Like other nations of this culture, they have met many beliefs, and some of these beliefs have come to the fore from time to time. It is seen that the elements of women in these belief systems experienced by the Mongols are incomparably more intense than other nations. Moreover, it is clear that the Mongolian woman as an active figure is not only on the axis of belief, but has a firm place in the basic dynamics of Mongolian culture since creation myths. In this study, while making some determinations about the place of Mongolian women in their belief systems, some women who came to the fore at the breaking points of Mongolian history and made their names with their political and social identities will also be included.

Keywords: Mongols, Belief, Woman, Feminine.

* Emniyet Genel Müdürlüğü, bilenyilmaz111@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0310-6930.

Giriş

Yerleşik toplumlara kıyasla, Moğol göçebe ve Türk konargöçer bozkır toplumlarında kadınlar, siyasi ve toplumsal arenada ön plana çıktıkları gibi mali özerkliğe de sahiplerdi ve genel olarak dini bağlantılarını kendileri belirliyorlardı. Han eşlerinden toplumun her kademesindeki kadınlara kadar Moğol kadını, birer toplumsal ve dini kanaat önderi olarak hayatın her kademesinde bulunuyordu. Bu durum ilk defa Cengiz Moğollarında görülmüştü; Moğol kökenli olarak bilinen Karahıtayların beş hükümdarından ikisi de kadındı.¹

Şirin Beyani, Moğol kadınlarını değerlendirirken, onları tabii oldukları sosyal sınıflar içinde sunmayı uygun görmüştür. Ona göre XIII. yüzyıla gelindiğinde Moğol kabile toplumu üç sınıfa ayrılıyordu:

1. Kabilelerin ve aşiretlerin yönetimini elinde tutan reisler veya diğer bir tabirle, feodaller tabakası ki hanlar bunların arasından seçilirdi ve onları Moğol ileri gelenleri şeklinde nitelemek mümkündür.

2. Orta tabaka ya da sıradan ve hür Moğollar (genel halk) sınıfı; azat edilmiş köleler de bu tabakanın bir parçasıydılar. Kendilerine ait servetleri olup, üst tabakalara yükselebiliyorlardı.

3. Efendilere bağlı köleler ile nökerlerdir ve bunların hiçbir şekilde kendilerine ait servetleri olmazdı. Bu grup, mahkumlardan, savaş esirlerinden ve kendilerini büyük kabilelerin inisiyatifine bırakan fakir bozkır Moğollarından teşkil olurdu.² Höelun, Börte, Sorkoktani, Töregene, Ogul Kaimiş, Oragana ve Dokuz Hatun gibi isimleri ilk sınıfta sunmak mümkündür. Hokutay ve Fatıma ise ikinci sınıftadırlar. Höelun'un konağında hizmet eden Koakçin gibi kadınlar da üçüncü sınıfta yer alıyorlardı.³

Cengiz Han 1206 yılında Türk ve Moğol kabilelerini bir araya getirdiği esnada Moğollar yoğun şekilde Şamanizm inanç ekseninde bulunuyorlardı. Özellikle de Türklerle kurulan temaslar boyunca Şamanizm, Budizm, Hristiyanlık, Musevilik, Taoizm ve İslamiyet gibi dinlerin etki alanına girdiler. Ancak içinde kadına dair pek çok şey barındıran bu inanç sistemlerinden en çok Şamanizm etkisinde kaldılar. Bu öyle bir etkiydi ki diğer dinlere geçerken de Şamanizm kalıntılarını beraberinde götürdüler. Nitekim XIII. yüzyıl Moğollarının en dikkatli gözlemcilerinden biri olan Rubruk'un⁴ da belirttiği üzere, Nayman, Kerayit ve Mergit gibi halklar arasında Nesturi Hristiyanlık yaygın olsa bile hanlarının yanı sıra başlarında sihirle şeytan çağırarak büyücülük yapan kadınlar bulunuyordu.

¹ Bruno Nicola, "Padshah Khatun: An Example of Architectural, Religious and Literary Patronage in Ilkhanid Iran", in: *Michal Biran; Jonathan Brack and Francesca Fiaschetti, eds. Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants and Intellectuals*, Oakland, University of California Press, California 2020, ss. 270-289.

² Şirin Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, Çev. Mustafa Uyar, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 70.

³ Beyani, *a.g.e.*, s. 106.

⁴ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. Peter Jackson - David Morgan, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 135.

Şamanizm’de Kadın

Şamanlık veya Kamcılık olarak bilinen Şamanizm inancı bir dinden ziyade merkezinde şamanın yer aldığı, kendine has inanç ve ritüelleriyle farklı formları bulunan, vecde dayalı bir yöntemdir. Tunguzcada “*kahin, sihirbaz*” anlamında kullanılan şaman kelimesi Rusça ile etnolojik bir kavrama dönüşmüş, Tatarca ve Altayca’daki Kam (Gam) ile yaygın şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Eski Uygur yazmalarında, Kutadgu Bilig’de ve Codex Cumanicus’ta da geçen kelimenin Yakutçada “*Oyun*”, Moğolcada “*Böge*”, Kırgızca ve Kazakçada “*Baksı, Karavurt*” adlarını aldığı anlaşılmaktadır. Kadın şamanlar ise “*utagan, udagan, ubakan, utugan*” olarak adlandırılıyorlardı.⁵

Falck’a⁶ göre Şaman inancı kadın şamanlarca başlatılmış olsa da Roux’a göre⁷ bu konu net değildir. Buna rağmen Şamanizm’e dair ilk kayıtların Çin yıllıklarındaki Juan Juanlar ile ilgili bir öykü olduğu anlaşılmaktadır. Bu öykünün konusu kralın kendisi ile evlenmesini sağlamak için onun oğlunu kaçıran ve çocuğu “*Göge*” götürdüğünü ve onu tekrar dünyaya indirebileceğini söyleyen büyücü bir kadındır.⁸ Sonuçta evlilik gerçekleşince çocuk tekrar ortaya çıkmış; ancak bir süre sonra üvey anasından sıkılan çocuk kurtulmak için, yapılan sahtekarlığı açıklayınca, çocuğa inanmadıkları gibi onun bu tanıklığı hayatına mal olmuştur. Bu sonuç belki de rahiplik kurumu ile imparatorluk arasındaki mücadelenin bir bölümünü oluşturmaktadır;⁹ ancak bizi daha fazla ilgilendiren tarafı, ilk kez saf olarak Şamanizm ile ilgili bir senaryonun açıkça ortaya konmuş olmasıdır.¹⁰

Moğolların eski dinlerine dair bazı bilgileri Ön-Moğol halklara dair çalışmalarından takip etmek mümkündür. Nitekim Juan Juanlar gibi Ön-Moğol oldukları üzerinde fikir birliği bulunan¹¹ Kitanlarda da kadın şamanların varlığı

⁵ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 74; Ünver Günay - Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015, s. 104; İhsan Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet’in Yayılışı*, İstanbul 2014, s. 104.

⁶ Eveline Lot-Falck, “Le Chamanisme en Sibérie”, *Rev. Internationale*, Paris 1946, ss. 59-69.

⁷ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İşaret Yayınları, İstanbul 1998, s. 51.

⁸ Bu kadının adı “*Deuhun Divan*” olarak verilmektedir. Bkz. Abdülkadir İnan, *a.g.e.*, s. 88.

⁹ Küçük Kırgız metinleri her ne kadar Şamanizm hakkında bilgi edinmek için bir düş kırıklığı oluşturuyorsa da aslında bu, Tu-kiülerin (Göktürkler) büyük yazıtlarının yarattığı düş kırıklığından daha azdır: Tu-kiu yazıtları bu konuda mutlak bir sessizlik içindedir. Göreceli olarak uzun, ayrıntılara önem veren, birçok yüksek rütbeli kişileri ve çok sayıda dini olayı açıklayan bu metinlerde şamanlara yer verilmemiş olması düşündürücüdür. Bu tutumun belirli bir niyete hizmet ettiğini anlamak için Cengiz Han dönemi olaylarının Moğolların Gizli Tarihi’ndeki akışına bakmak yeterli olacaktır. Nitekim Büyük Şaman Kokoçu’nun belinin kırılarak öldürülmesi monarşinin bir meydan okuması olarak değerlendirilmelidir. Olay örgüsü hakkında detaylı bilgi için bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 1986, s. 166. Böylece, Şamanizm’in değişik bir tarzda monarşi karşıtı olduğu görülecektir veyahut daha doğrusu bozkırlarda düşünüldüğü şekliyle mutlak monarşi rejiminin, Şamanizm ile herhangi bir şekilde uzlaşma yolu bulamadığı anlaşılacaktır. Moğolların Gizli Tarihi, her ne kadar konuyu kestirip atmayı tercih etmişse de, kurulduktan kısa süre sonra İslam’a meyledecek olan İlhanlıların Yahudi asıllı tarihçisi Reşidüddin’in *Camiü’t-tevarih* adlı eserinin, eski yarayı destiği anlaşılmaktadır. Bkz. John Andrew Boyle, “Turkish and Mongol Shamanism in the Middle Age”, *Folklore*, Sayı: 83, ss. 177-193.

¹⁰ Roux, *a.g.e.*, s. 54; Wolfram Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, Çev. Niğmet Uluğtuğ, TTK Yayınları, Ankara 1942, s. 43-44.

¹¹ Eberhard, *a.g.e.*, s. 45-65; Ahmet Taşağıl, “Göktürk Dönemi Türk Moğol Boy İlişkileri (542-745)”, *Belleten*, Cilt: 59, Sayı: 1, 2011, s. 81-104; Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, Çev. Halil

dikkat çeker. Baş şaman on iki yılda bir, imparatorun sembolik ölümünü ve tekrar dirilişini canlandıran bir tören yönetir. Ayrıca iktidardaki ailenin bir üyesi tarafından davullarla ve zillerle yerine getirilen bir tedavi seansı gerçekleştirilir; sona gelindiğinde ise kadın şaman cinnet getirerek ve bağırıp çağırarak yere düşer.¹²

Cengiz Han çağına gelindiğinde Şaman inancının Moğollar arasında yaygın bir inanç sistemi oluşturmaya devam ettiği görülse de kısa süre içinde siyasal güç üzerindeki baskısının azaldığı anlaşılmaktadır. Ancak Şamanlık, bu kez de aile içindeki iktidar mücadelesinde, daha çok muhalefetin kullandığı bir unsur olmaya adaydır. Çünkü iktidara çıkmak isteyen her ailenin aristokrasi içinden geldiği bu ortamda Şamanizm ile aristokrasi arasındaki düğüm henüz çözülmemiştir.¹³ İktidar geçişlerinde naiplik görevi yapan hatunların yaklaşımı da Şamanizm'in güçlenme trendi yakalamasına imkan tanımıştır. Öyle ki, Naibe Oghul Kaimiş, zamanının büyük bir kısmını kamlarla geçiriyordu.¹⁴ Ama yine de yeri geldiğinde şamanların cezalandırılmalarında da hatunların etkili olduğu görülmüştür. Moğol Şamanizmi'nin en iyi gözlemcilerinden olan Rubruk'un notları oldukça değerlidir. Nitekim Moğol ileri gelenlerinde yeni doğan çocuğun yıldız falına baktırmak için şamanlardan faydalandığını aktaran Rubruk, Mönge ve eşinin yeni doğan oğullarının istikbalini öğrenmek için şamanları çağırduğunu aktarır. Asil bir han olarak uzun yıllar yaşayacağı söylenen bebeğin birkaç gün içinde ölmesiyle yıkılan Mönge'nin eşi bu işten şamanları sorumlu tutmuştu.¹⁵

Bazı kaynaklarda genel olarak Moğol kadınlarının büyücülük faaliyetleriyle bağlantılarının olduğu belirtilmektedir. Ermeni tarihçi Kiragos, Moğolların hemen tüm devlet kademesinde kadın kahinlerden yararlandığına dikkat çekmektedir. Roux¹⁶ Kiragos'un notlarından hareketle, Moğolların kadın kahinlere danışmadan savaşa ya da herhangi bir yolculuğa çıkmadıklarını kaydetmiştir. Yine bunu destekler nitelikte Rubruk da, Moğolların kahinlerin muvafakati olmadan hiçbir şekilde asker toplamadıklarını ve savaşa başlamadıklarını bildirmektedir.¹⁷ XIII. yüzyıl Moğolları arasında kadınların sahip olduğuna inanılan doğaüstü güçlerle ilgili olarak ilginç bir anlatı da bulunmaktadır:

İnalçık, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 38-39; Nikita Bichurin, "Collection of Information on the Peoples who Inhabited Central Asia in Ancient Times", *Sobraniye Svedeniy -o-narodakh v Sredniy. Azii V Drevniya*, pt 2, Moscow 1950, s. 227; Wilhelm Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, Divan Kitap, İstanbul 2015, s. 32.

¹² Roux, *a.g.e.*, s. 55.

¹³ Boris Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, Çev. Abdülkadir İnan, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 121.

¹⁴ Boyle, *a.g.e.*, s. 186; Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Cilt: 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 277.

¹⁵ William Woodville Rockhill, *The Journey of William of Rubruck*, London 1900, s. 244; Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. Peter Jackson ve David Morgan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 253.

¹⁶ Roux, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁷ Rockhill, *a.g.e.*, s. 250-251.

“Cengiz Han, Tibet’te bulunan Hia ülkesi hükümdarının kızının sihri ve büyüü yüzünden ölmüştü. Sonraki yüzyılların Moğol vakanüvisi Sanang Setzen’in anlattığına göre, Hia’nın büyüü ve haydut hükümdarının kızı, Cengiz’e esir düştü. Han, gece onu çadırına götürdü. Büyüçülüğü babasından öğrenen bu kız, hanın çadırına gittiği anda, dermanı olmayan bir derdi Cengiz’in ruhuna saldı; ardından, o gecenin sabahında kız, bir önceki günden daha güzel bir şekilde hanın çadırından çıktı; insanlardan kaçarak Huanghu Nehri’nin kıyısına gitti ve kendini bu suda boğdu. Ondan sonra Huanghu Nehri’nin yukarı kısmı Hia şeklinde adlandırıldı.”¹⁸

Rubruk’tan birkaç yıl evvel Moğollara elçi olarak gönderilen Carpini’nin notları da Cengiz Moğolları arasındaki Şamanizm etkisine dair önemli bilgiler ihtiva eder. Carpini, Moğollardaki Gök Tanrı inancının Şamanizm ile iç içe geçtiğini belirtmektedir. Moğollar, görünen ve görünmeyen her şeyin tek bir Tanrı tarafından yaratıldığına inanıyorlardı. Yine de dişiliği ve doğurganlığı çağrıştıran, keçeden, insan suretinde küçük heykelleri de vardı.¹⁹

Gök Tanrı İnancında Kadın

Tengri, Gök veya daha isabetli olarak Gök-Tanrı, Tu-kiu ve Uygur yazıtlarında ve de Gizli Tarih’te, başka bir deyimle arkalarında yazılı metinler bırakan imparatorluklarda, çok önemli bir yer tutar. İmparatorluk dönemleriyle ilgili olmayan ufak yazıtlarda adına daha ender olarak rastlanmaktadır. Çeşitli çalışmaların da desteklemiş olduğu gibi bu gözlemlerden yola çıkarak Tengrinin her şeyden evvel bir imparatorluk tanrısı olduğu sonucu çıkarılabilir. Hükümdar, O’nun tarafından gönderilen, O’nun temsilcisi, O’nun benzeri veya O’nun gölgesi, belki de Çin örneğine göre, O’nun oğludur. Bu son sıfatı kullanan, sadece Çince transkripsiyonu ile Şan-yu diye bilinen ve de Juan Juanlardan itibaren yerine kağan veya han unvanlarının taşındığı Hiung-nular dışında, çok ender durumlarda hükümdar O’nun oğlu olmayı kendisine yakıştırmıştır. Roux’un, T’sien Han-şu adlı eserden aktardığına göre, Hiung-nuların şan-yu’su “çeng-li ku-tu şan-yu” şeklinde adlandırılırdı. “Çeng-li”, gök anlamına ve “ku-tu” ise “oğlu” anlamına gelmekteydi. Bu doğru mu? Kuşku duyulabilir. Ancak, son zamanlarda bulunan Hülagu’nun bir mektubunda, kendisi Fransa Kralı Saint Louis’e şunları söylemektedir: “Tengri, bizim atamız ve onun oğlu Cengiz Han’a hitap etmiştir.”²⁰

Moğolların yönetim ideolojisinin temelini “Gökte tek bir Tanrı olduğu gibi yeryüzünde de tek bir hükümdar olması gerektiği düşüncesi” oluşturuyordu.²¹ Tanrı ile doğrudan bağlantılı olan hükümdara atfedilecek kutsiyet bağının bu anlamda kutsal bir anlatı ile desteklenmesi gerekiyordu. Bu noktada yine ka-

¹⁸ Beyani, a.g.e., s. 74.

¹⁹ Ergin Ayan, *Plano Carpini’nin Moğolistan Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 44.

²⁰ Roux, a.g.e., 1998, s. 91.

²¹ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil - Ayşe Bereket, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 55.

dın figürünün konuya dahil olması kaçınılmazdır. Anlatının en başında erkek bozkurt ve dişi geyik yer alsa da, Cengiz ailesini sıradan ailelerden ayıracak olan kutsal bir anneye ihtiyaç duyuluyordu ve sorumluluğu bu noktada Alan Goa üstlenmiştir. Kutsal ışık vasıtasıyla hamile kalan Alan Goa Cengiz ailesinin soylu ataları olacak üç erkek evlat doğurmuştur.²² Bu ve benzeri mitlerin doğuşunda mevcut şartların ve toplumsal kabullerin etkisi büyüktür. Eğer XII. - XIII. yüzyıl Moğol toplumunda kadının değeri olmasaydı, mitler içinde yer bulmaları da mümkün olamazdı. Bu nedenle, Moğolların Gizli Tarihi'nde adlarına özel bir yer ayrılan Goa Maral, Alan Goa, Höelun ve Börte'nin Moğol tarihinin kırılma noktalarında rol aldıklarını söylemek mümkündür. Nitekim Weatherford'a²³ göre Cengiz'in ve Moğolların makûs talihinin kırılma noktası Höelun'un kendilerini terk eden kabile üyelerini geri döndürmek için atına binerek arkalarından koşturmasıdır. Bu da Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Moğol kadınının değerine yapılan vurgudan başka bir şey değildir. Esasen Temuçin'in Camuha'nın gölgesinde kalmaması için onu defaten uyaran Börte, kıskançlıktan²⁴ ziyade, politik manevraları kullanma kabiliyetini sergiliyordu. Ayrıca Weatherford,²⁵ kızlarının yapacağı evliliklerde de Börte'nin politik çıkarları gözettiğine dikkat çekmiştir.

Mircae Eliade, Türkistan Bozkır halklarının Gök Tanrı inancında dişil özellikler bulmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Zira bu halklar tarım toplumları değillerdi. Toprağa bağımlılık doğurganlık ve dişillik çağrıştırırken; Gök doğrudan erillik çağrıştırıyordu. İktidar erki babadan oğula devredildiği gibi, kut da Tanrı'dan hakana devredilmiştir. Bu tespitimizle paralel olarak Roux da Gök Tanrı inancının çok Tanrılı inanç sistemine üstünlüğü ile çok başlı siyasal yapıdan mutlak monarşinin galibiyetine evirilen süreci aynı istikamette değerlendirmiştir. Sonuç olarak "halk dini" ile "devlet dini" ayrımı ortaya çıktığı gibi Gök-Tanrı inancının merkezi siyasal güç ile ortak çıkarlarda bulunduğu görülmüştür. Siyasal gücün parçalanma evresinde ise "halk dini" yeniden güçlenecektir.²⁶ Fakat yine de Gök ve Yeryüzü ikileminden hareketle siyasi iktidarın gücüne gönderme yapmaya varıncaya kadar geniş bir perspektifte karşımıza çıkan cinsiyet vurgusunun Moğol inanç ekseninin iskeletinde var olduğunu görmek olasıdır. Nitekim Moğollarda Yer'in değerinin Gök ile birlikteliğine vurgunun daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu "çift" fikri Kitanlarda belirgin şekilde ortaya konmaktadır. Kitan kozmolojisinde eril göğün eşi dişil dünyadır. Onların geleneklerine göre dünya tanrısı gri renkte bir ineğe binmiş yaşlı bir kadındır. O zamanlarda her ikisi beraberce kutsanıyordu. Ne var ki, o zamanlarda dahi, Gök'ün üstünlüğü kabul edilmişti. A-pao-ki, Gök ve Dünya'ya, düşmanlarını affettiği şeklindeki kararını bildirir, fakat

²² *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 1986, s. 7-8.

²³ Jack Weatherford, *Genghis Khan and the Making of the Modern World*, Broadway Books, New York 2004, s. 4.

²⁴ Timothy May, *The Mongol Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2018, s. 31.

²⁵ Jack Weatherford, *The Secret History of the Mongol Queens: How the Daughters of Genghis Khan Rescued His Empire*, Crown Publishers, New York 2010, s. XV.

²⁶ Güngör - Günay, *a.g.e.*, s. 40-41; Roux, *a.g.e.*, 1998, s. 92.

sadece Gök'e iktidara sahip olduğunu söylemektedir.²⁷ Bu davranış gerçekte, Moğollarda ve hatta hem Gök ile Dünya çiftinin varlığı ve hem de Gök'ün üstünlüğünün söz konusu olduğu Türklerde de görülebilir. Gizli Tarih ise, gök ile dünyayı birçok kez mükemmel bir eşitlik halinde görmektedir; nitekim gelecekteki Cengiz Han şöyle seslenmektedir: “Gök ve Dünyadan destek ve güç almak suretiyle, her şeye kadir olan Gök tarafından tayin edilmekle ve de Ana-Dünya tarafından amacına ulaştırılmakla...”²⁸; “Gök ile Dünyanın anlaşmış olmalarından ötürü şuna karar verdik ki Timuçin halkın hâkimi olacaktır.”²⁹ ve “Buna teşekkürle karşılık vereceğime Yer ve Gök şahit olsun.”³⁰

Güneş, Ay, Yıldırım, Ateş ve Su Kültlerinde Kadın

Batı seferlerinde Moğolları tanıma fırsatı bulan Ermeni tarihçi Grigor³¹ onların sihribazlık için yanlarında gezdirdikleri keçeden yapılmış maketlerden başka hiçbir din ve ibadetleri olmayıp, ilahi bir kudret olarak güneşe tapmalarını yazmaktadır. Moğollar herhangi bir sefere çıkacakları zaman hilali veya dolunayı beklerlerdi. Ay'a Büyük Han derler ve diz çöküp kendilerini koruması için yalvarırlardı. Güneş'i de Ay'ın annesi sayarlardı. Ateşin ise her şeyi temizlediğine inanırlardı. Kendilerine elçiler, soylu kişiler veya diğerleri gelip hediyeler getirdiğinde, hem bu gelenlerin hem de hediyelerin temizlenmesi için, iki ateş arasından geçirirler ve bu suretle büyü, zehir ve diğer musibetlerden korunduklarına inanırlardı. Moğolistan bozkırlarında yıldırım düşmesine sık rastlandığından şimşek ve gök gürültüsünden de korkarlardı. Başlarına bu tarz bir felaket geldiğinde kirlendiklerine kanaat getirdiklerinden Şaman huzurunda arınma ayinine katılırlardı. Arınma konusunda hassas oldukları anlaşılan Moğollar, hasta ve ölmek üzere olan kişilere de yaklaşmazlardı. Hastanın çadırına kara keçeye sarılı bir mızrak saplarlardı. Bunu görenler çadıra yaklaşmaz ve hatta hastanın hemen bütün akrabaları onu terk ederdi. Carpini, kadınların zaman zaman toplanarak, kocalarının ruhlarının selamete erişmesi için kemik yaktıklarına şahit olmuştur.³² Ayrıca ateşle arınma ayininde de yine kadın şamanların varlığına dikkat çekmiştir. Eğer ölenin çadırıyla temas eden akrabaları varsa, arınmaları için iki ateş arasından geçmeleri istenirdi. Her iki ateşin başında iki yaşlı kadın durarak birtakım dualar okurlar ve su serperlerdi.³³ Roux³⁴ bu kadınların “*utaganlar*” olduğunu belirttiği gibi, kelimenin eril kökenden gelerek dişileştiğini ispatlamaya çalışmıştır. Bu teoriye göre kelime, Türklerdeki eril tanrı “*Ötügen*”³⁵den gelmektedir ki onun

²⁷ Karl Wittfogel - Jiasheng Feng, *History of Chinese Society Liao (907-1125)*, New York 1949, s. 215.

²⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 51.

²⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 56.

³⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 87.

³¹ Aknerli Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, Çev. H.D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. 19.

³² Ayan, *a.g.e.*, s. 50.

³³ Ayan, *a.g.e.*, s. 55.

³⁴ Roux, *a.g.e.*, 1998, s. 62.

³⁵ Rubruk, Fransa Kralı IX. Louis'e sunduğu raporunda “*Moğolların gökyüzündeki (Tengri adlı) tek bir tanrı ile İtügen adlı bir yeryüzü ya da doğurganlık tanrıçasına inandıklarını*” belirtmektedir.

da temelinde “*iduk-idi-ituk*” yani “*serbest bırakılmış, dokunulmaz ve kutsal*” kelimesi bulunmaktadır.³⁶ Bu tespit, Moğollardaki şamanların toplumsal statülerine dair de bir ipucu vermektedir.³⁷

Moğolların su kültüründeki dişil karakterine dikkat çekmekte de fayda vardır. Suyun yeryüzünde yüksek bir anlamı vardır. Öncelikle evrendeki dört elementten biridir. Hem söndürdüğü ateşin karıştıdır ve hem de ateşin tamamlayıcısıdır, zira ateş, büyümesi suya bağlı olan tahtadan gelmektedir. Bereket sağlamadaki rolü iyi bilinmektedir ve bu özelliği kendisine hayatın kaynakları arasına yer aldırılmaktadır. Her ne kadar sık söylenirse de, kendisi, yeryüzü gibi anadır. Ayrıca, yağmur şeklinde içinden geldiği Gök’e bağlı bulunmaktadır, ancak, Türklerin ve Moğolların dikkatini asıl çeken husus, kendisinin özellikle saflık timsali oluşudur. Türkistan toplumlarının çoğunda, Oğuzlarda, Moğollarda, Sibiryalılarda, çağdaş Altaylılarda ve günümüzde Türkiye’deki bazı heterodoks topluluklarda suyun dışkı ile kirlenmesi, bazen suda yıkanılması ve de çamaşırlar ile kap kaçağın yıkanması da yasaklanmıştır. Bu konuda Cüveyni, gerçekliğinden şüphe edilemeyeceğini belirttiği bir anlatı aktarmaktadır:

*“Moğol yasalarına ve adetlerine göre bahar ve yaz mevsimlerinde gündüz suya girmek, eli nehirden yıkamak, bakır ve gümüş kaplara su almak ve yıkanan çamaşırları açığa sermek yasak ve uğursuz sayılırdı. Çünkü inanışlarına göre bunları yaptıkları takdirde göğün gürlemesi ve yıldırım düşmesi artardı.”*³⁸

Daha sonradan Cengiz Yasaları olarak anılacak olan maddelerden biri de, suya ellerin daldırılmayıp su almak için bir kap kullanılacağı ile ilgilidir.³⁹

Suyun Türkler ve Moğolların inanç sistemindeki yerini tespit etmek için elde yeterince veri bulunur. Örneğin 1234 tarihli bir Moğol metni şöyle der: “*Bilgi bir denizdir.*”⁴⁰ “*Tengri’nin bir lütfu olarak çok değerli bilge, akıllı sıfatının taşınmasına olanak sağlayan, kralın bilgeliği, hiç kuşkusuz suyunengin büyüklüğünden kaynaklanmaktadır.*” Kaşgari’nin bu alıntısı, hiç değilse, Kül Tegin diye tanımlanan Bilge Han’ın ünlü kardeşine ait ismin okunuşunun, Köl Tegin “*Göl Prensi*” şeklinde düzeltilmesine imkan vermiştir. Aynı nedenle, İkhe Kuşotu’daki “*külüçor*” kelimesinin de, Köl-iç-çor, yani “*(sarayın) içindeki Çor (sıfat) Göl*” şeklinde düzeltilmesini sağlamaktadır. Aslında bu kelimelerin, bunların torunları tarafından taşınacak sıfatlar olan, okyanus hanı, deniz hanı ve nihayetinde Çingiz Kağan’ı oluşturduğu görülmektedir.⁴¹

Bkz. Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. Peter Jackson - David Morgan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 37.

³⁶ Roux, *a.g.e.*, 1998, s. 110-113.

³⁷ Marco Polo, adı geçen tanrıyı “*Natıgay*” olarak belirtmiştir. Ona göre bu tanrı da erildir. Fakat onun eşi de kendisi gibi bir tanrıdır ve Moğollarca büyük bir saygı görür. Bkz. Marco Polo, *Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 2015, s. 58.

³⁸ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Cilt: 1, Birinci Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 231.

³⁹ Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, Çev. Coşkun Üçok, AÜHF Yayınları, Ankara 1967, s. 143.

⁴⁰ Igor Rachewiltz, “The Mongolian Poem of Muhammad al Sarmaqandi”, *CAJ*, XII, Sayı: 4, 1969, s. 284.

⁴¹ Roux, *a.g.e.*, 1998, s. 116.

Düşünsel-Ahlaki ve İlahi Dinlerde Kadın

Moğol inançları arasında kadına dair (Moğol kadını) belirgin ifadelere pek fazla rastlanmayan bazı düşünsel-ahlaki dinler de vardı. İlahi dinlere geçmeden önce bunlardan da kısaca bahsetmek konu bütünlüğü açısından faydalı olacaktır. Milattan önce VI. yüzyılda, Brahman şekilciliğine ve kast sistemine karşı çıkan soyut metafizik tartışmaları bir yana bırakarak, duyguları dizginleme, ahlâken temizlenme, insanları eşit görme, insan ve diğer canlılara sevgi ve şefkat duyma gibi ilkelere dayanarak Hindistan'ın kuzey doğusundan doğan Budizm, milattan sonra VII. asırdan itibaren Türkistan'a yerleşmiştir. Moğollar 1206 yılındaki Çin seferinden sonra Budizm ile tanıştılar. Buna müteakip Türkistan'a hakim olmalarıyla Buda dini Moğollar arasında hızla yayılmaya başladı. Fakat yine de Budizm, XVI. yüzyıla kadar Şamanizm'in gölgesinde kalmaktan kurtulamadı.⁴²

Moğolların dini hoşgörülerini, Cengiz Han'ın din adamlarını desteklemesi, vergiden muaf tutulmaları özellikle Taoist rahip Çang-çuen'in Cengiz Han katında itibar görmesi ve 1223 fermanı ile ona büyük ayrıcalıklar tanınması, Lamaların dikkatini çekmiş ve Budizm'in Moğollar arasında hızla yayılması için çaba sarf etmişlerdi. Cengiz Han'dan sonra Ögedey Han'ın daha geniş olan dini hoşgörüsü ve akabinde Güyük Han'ın Müslümanlar dışında diğer dinlere özellikle de Hristiyanlara karşı olan toleransı ve Mengü Han'ın iktidarında sağlanan geniş ayrıcalıklar ile Budist inancı Cuci ulusu dışında bütün bölgelerde geniş bir kitleye ulaştı. Cengiz Han döneminde Han'ın davetiyle bu topraklara gelen ünlü Taoist rahip Çang-Çuen'in handan büyük iltifatlar almasıyla bu bölgede güçlenen Taoistler ile Budistler arasında büyük problemler yaşanmaya başladı. Fakat bu çatışmadan zaferle ayrılanlar Budistler oldu. Budizm'in Moğollar arasında yükselmesi Mengü Han'ın kardeşi Hülügü Han'ın bölgesi İran'da da hızla devam etti. Hülügü ve oğlu Abaka Han Budist rahipleri ve özellikle Tibet Lamaları ile çok fazla temas etmekte, Budist mabetleri yaptırmakta, bu mabetleri zengin hazinelerle desteklemekte ve bunun gibi birçok yardımlarda bulunmaktaydılar. Fakat Gazan Han'ın İlhanlı tahtına oturmasıyla beraber Budizm'in buradaki varlığı da son buldu.⁴³

Budizm ve Taoizm gibi, Moğol kadınları arasında etkinliği net olarak tespit edilemeyen dinlerden bir diğeri de Musevilik'tir. Aleksandr Zinukhov'un Tsingiskhan-Syn Isaaka Kievskovo (Cengiz Han-Kievli İshak'ın Oğlu) adlı çalışmasında ortaya atılan ve Cengiz'in babası Yesugey ile "İshak" adında bir bağlantı kurularak Cengiz'in Hazarların soyundan bir Yahudi olduğu sonucuna varılan yaklaşım dışında Moğollar ile Musevilik arasında sıkı bir bağ kurmak mümkün değildir.⁴⁴ Dahası, Yasa maddeleri arasında yer alan ve dinlere gösterilmesi emredilen müsamahada hahamların adının zikredil-

⁴² Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 263.

⁴³ Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s. 56-60.

⁴⁴ Michal Biran, *Chinggis Khan, Makers of the Muslim World*, One World Press, Oxford 2007, s. 134.

memiş olması⁴⁵ ilginçtir. İlhanlılar devrinde yönetim kademesindeki etkinlikleri ile adlarından söz ettiren bazı vezirlerin de bu genel kaideyi bozmadığını belirtmek gerekir. Nitekim Yahudi vezirlerin etkinliği kısa süre içinde Moğol aristokrasisi tarafından sonlandırılmıştır.⁴⁶

Moğollar arasında kısmen de olsa yayılma alanı bulan dinlerden birisi de Manihaizm'dir. Aslında konumuz için önemli olan tarafı, bu din ile Hristiyanlık arasındaki bağlantıdır. 216 yılında Mardin'de doğan ve aslen İranlı bir ailenin oğlu olan Mani tarafından birçok dinin sentezlenmesiyle kuramsallaşan bu din erken dönemde Türkistan'da yayılma imkanı buldu.⁴⁷ Uygurların resmi din olarak kabul etmesiyle birlikte özellikle Doğu Türkistan'da yoğun bir taraftar kitlesine sahip olan Manihaizm'in Moğollar ile de temas ettiği görülmektedir. Moğol hatunları arasındaki yaygınlığı bilinen Nesturi Hristiyanlık ile Manihaizm arasında kuramsal birtakım bağlar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu durum Rubruk'un da gözünden kaçmamıştır.⁴⁸

Türkistan'daki Moğol hakimiyetinin başlarından itibaren Müslüman kadınların esir, cariye ve eş olarak Moğol saraylarına girdiklerini biliyoruz. Örneğin Cengiz Han 1220 yılında Harzemşahları yendikten sonra Alaeddin Muhammed'in eşini ve kızlarını yanında esir olarak götürmüştü ve oğlu Cuci'yi bu kızlardan biriyle evlendirmişti. Nitekim bu evlilikten doğan Berke, Moğolların ilk Müslüman hanı olacaktır. Berke daha sonra, Hülagü'nün Abbasi halifesini hedef almasına sert tepki vererek amca oğluna savaş açma tehdidinde bulunacaktı. Neticede kısa süre sonra İlhanlılar ve Çağataylar da İslam'a meylettiler. Hristiyan olan Töregene'nin oğlu Güyük'ü yetiştirmek için seçtiği öğretmen Kadak isimli bir Hristiyan'dı. Bu nedenle Güyük Hristiyanlığa meyilliydi.⁴⁹ Gazan Han'ın annesi Müslüman'dı. Olcaytu'nun annesi ise Hristiyan'dı. Fakat annesinin ölümünden sonra, eşinin telkiniyle o da Müslüman olmuştu.⁵⁰ Bu anlamda Moğol hanları üzerindeki eşlerin veya annelerin siyasi nüfuzları, İbn Battuta'nın da dikkatinden kaçmamıştır: *"Anlaşmalar hatunların huzurunda gerçekleşirdi. Hatunlar bazı hanların azli konusunda etkili oldukları gibi, bazılarının da tahta çıkmasına yardımcı oluyorlardı."*⁵¹ Moğol dönemi kadınları üzerine çalışmalarıyla bilinen Şirin Beyani⁵² ise *"Moğol çağında her derecedeki, toplumun her tabakasındaki kadının konumu ve önemi, başka*

⁴⁵ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 222.

⁴⁶ Mustafa Uyar, "İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir (Sad'düddevle)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 33, 2003, s. 125.

⁴⁷ Ekrem Sarıçioğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, Isparta 2005, s. 149-150.

⁴⁸ Rubruk, Nesturi papazların cennetin, insanın ve şeytanın yaratılışı ile ilgili söylediklerini duymuş ve konuşan rahibi uyardığını şöyle anlatmıştır: *"Ben bu Maniheist zındıklığı duyunca ve o bunu sık sık utanmadan söyledikçe onu sertçe azarladım ve en doğrusu parmaklarıyla ağzını kapamasını tavsiye ettim."* Bkz. Wilhelm Von Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s. 102.

⁴⁹ Beyani, *a.g.e.*, s. 130.

⁵⁰ Arslan, *a.g.e.*, s. 302-303.

⁵¹ İbn Battuta - El-Tancı, *Tuhfetü'n-Nüzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Efsar*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2012, s. 155.

⁵² Beyani, *a.g.e.*, s. 69.

hiçbir dönemdekiyle karşılaştırılmaz; bu devreyi istisnai ve özel kabul etmek gerekir.” diye yazmaktadır. Bahaeddin Ögel’e göre Moğol kadınının toplumsal konumunu belirleyen, onun özgürlüğüdür. Ön-Moğollar konusunda Çin kaynaklarından faydalanan Ögel, Siyenpi kadınlarının da tıpkı Cengiz devrinde olduğu gibi eşini seçmekte özgür olduğunu, erkeğin ise çeyizi ile birlikte kadının evine güveyi gittiğini belirtmektedir.⁵³ Ögel, Sino-Turcica adlı eserinde Türk-Moğol akrabalık ilişkilerine değinirken Moğolların “ana aile” olgusunun bu yönüyle pederi Türklerden ayrıldığına da dikkat çekmiştir.⁵⁴ Anladığımız kadarıyla Ögel’in tespiti daha çok Ön-Moğollar ile ilgilidir. Nitekim XII. - XIII. yüzyıl Moğol içtimai yapısında ataerkil aile teşekkülü hakimdi.⁵⁵ Netice itibarıyla, bir milletin ya da devletin medeniyetine dair en temel ölçütlerden biri kadının toplumsal konumudur ki bütün Moğol hanedanlarında kadınlar merasimlerde, ziyafetlerde ve kurultaylarda öncelikli yerlere sahiptiler.⁵⁶

Moğollar 1219 yılında Türkistan önlerinde görüldüğünde ilk karşılaştıkları devlet Karahitaylar oldu. Yönetim kademesi değilse bile halkının büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman olan bu ülkede İslamiyet’e karşı olumsuz bir siyaset güdülyordu ve iktidarı ele geçirmiş olan Nayman prensi Güçlük’ün İslam düşmanlığı dayanılmaz bir hal almıştı. Kendilerini Sultan-ı İslam olarak ilan eden Harzemşahlar da bu konuya müdahil olmuyorlardı. Esasen yanı başlarındaki Alamut Batınileri ile de ilgilenecek durumda değillerdi. Bunun yerine Hilafet makamı ile siyasi nüfuz mücadelesine girmiş ve Şiileri açıktan desteklemeye başlamışlardı. İşte böyle bir ortamda Türkistan sınırlarında beliren Cengiz Han, Doğu Türkistan Müslümanlarının kurtarıcısı olarak kabul gördü. Cengiz Han, din konusunda oldukça toleranslıydı ve İslam’a karşı şahsi bir husumeti yoktu. Özellikle Müslüman tacirler onun en güvendiği müşavirleriydi. Onun oğlu ve halefi olan Ögedey de babası gibiydi.⁵⁷

Moğol hakimiyeti altındaki İslamiyet, ticaretle uğraşan aristokrat zümrelerden ziyade halka ve kırsal kesime hitap etmeye başlamıştı. Yeni inançlar öncelikle muhalefette bulunanlarca kabul görüyor ve muhalefetin temel savında halkın beklentilerine cevap vermek eğilimi, önemli bir siyasi manevra olarak kullanılıyordu. Bunu günümüzde birçok toplumda yapılan misyonerlik faaliyetinde hedef kitle olarak kadınların seçilmesinden gözlemlemek mümkündür. Fakat Moğol kadınları etkilenen kitle olmakla kalmayıp etkileyen rolünü de üstlenmişlerdi. Ebu’l-Ferec’e⁵⁸ göre bu etki öylesine büyüktü ki, Cengiz Han’ın bile Hristiyanlığa meyletmesine sebep olmuştu. Anlatıdaki olay örgüsünün, Hz. Muhammed’in Hira Dağı’ndan döndükten sonra eşi Hz. Hatice ile yaptığı konuşma ile benzerliği dikkat çekicidir:

⁵³ Abdulkadir Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 111.

⁵⁴ Yuvalı, *a.g.e.*, s. 42.

⁵⁵ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 46.

⁵⁶ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınevi, İstanbul 1981, s. 98.

⁵⁷ Güngör - Günay, *a.g.e.*, s. 350.

⁵⁸ Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbri, *Tarihu Muhtasari’d-Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 8-9.

“Cengiz Han bundan aşırı derecede müteessir olarak uykuyu bırakmış ve hiç durmadan ne yapmak gerektiğini düşünmeye başlamış idi. Rivayet olunmuştur ki: Cengiz Han yüksek bir tepenin üzerine çıkmış, başını açmış ve kendisine ortada bir sebep yokken böyle zulüm etmiş olan kimseleri yenebilmesi için Tanrı’dan yardım istemiş ve orada oruçlu olarak üç gün üç gece kalmıştı üçüncü gece uykusunda: kendi kapısında ayakta duran karalar giyinmiş eli asalı bir papaz gördü ki bu papaz: “Korkma; ... dilediğini işle; ... Sen yardım edilmişlerdensin” diyordu. Korku ile karışık bir sevinç içinde uyuyan Cengiz Han yerine döndü ve bu düşünüyü zevcesine söyledi. Bu zevcesi Unk Han’ın kızı idi. Bu kadın zevci Cengiz Han’ın görmüş olduğu papazın kendi atası Unk Han’a gelip giden ve kendisine dua eden piskopos olduğunu ve bunun Cengiz Han’a gelmesi baht ve talihin kendisine geçmiş olduğunun delili olduğunu söyledi. Cengiz Han tebaasından olan Hristiyan Uygurlar arasında piskoposlardan bir kimsenin bulunup bulunmadığını sordu. Mardenha’nın bulunduğunu haber verdiler. Cengiz Han bunu huzuruna getirttiği vakit sırtındaki kara Harmani (Horani)’yi görünce: “düşte gördüğüm kimsenin kıyafeti tamamı ile böyle idi. Lakin yüzü böyle değildi” dedi. Mardenha buna cevap olmak üzere: “Han; bizim velilerimizden birini görmüş olmalıdır” dedi. Cengiz Han bu vakadan sonra Hristiyanlara meyleder ve onlara ikramda bulunur ve onlar hakkında iyi fikirler besler oldu”.⁵⁹

Moğol hanları da dahil olmak üzere devletin her kademesinden yöneticilerin Hristiyan ve Müslüman kadınlarla yaptığı evliliklerin, Moğol toplum hayatında ve inanç ekseninde birtakım değişiklikler yapması kaçınılmazdı. Örneğin Türkistan’da ilmi faaliyetlerin ve eğitimin Moğol hanlarınca desteklendiğinin bazı göstergeleri arasında Mesud Yalavaç’ın idaresinde Buhara’da inşa edilen ve Tuluy’un dul eşi Sorkoktani Beki’nin kendi parası ile yaptırdığı Haniyye Medresesi ve yine Mesud Yalavaç’ın yaptırdığı Mesudiyye Medresesi’ni belirtmek gerekir. Her medresenin 1000 kadar öğrencisi bulunuyordu. Hristiyan olan Sorkoktani Beki’nin her medreseye 10.000 Balış bağlaması dikkat çekicidir.⁶⁰ Rubruk⁶¹ da, Möngke (Mengü) Han’ın eşi Chubei’in ve annesi Sorkoktani Beki’nin Hristiyan olduğunu belirttiği gibi, Sorkoktani Beki’nin dış politikada bile söz sahibi olduğunu ve oğullarından Hülagu’yu, Mülhitleri yok etmesi için bizzat kendisinin batıya gönderdiğini kaydetmiştir. Hülagü’nün Hristiyan eşi Dokuz Hatun ise Bağdat’ın işgali esnasında yapılan katliamda Hristiyanların can ve mal güvenliği için bizzat kendisi aracı olmuştu.⁶²

Moğol tarihinin en önemli kadın figürlerinden birisi de Töregene Hatun’dur. Ögedey’in ölümünden sonra yaşanan kısa süreli siyasi bunalıma eşi

⁵⁹ Ebu’l-Ferec, *a.g.e.*, aynı yer.

⁶⁰ Wilhelm Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 489.

⁶¹ Ruysbroeckli Willem, *a.g.e.*, s. 202.

⁶² Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, Çev. Gürsoy Solmaz, Elips Yayınları, Ankara 2009, s. 79.

Töregene Hatun son vererek oğlu Güyük'ün başa geçmesine kadar yönetimi üstlenmiştir. Bu konuda Çağatay ailesinin desteğini alırken Altınorda Hanı Batu ile ters düşmüştü. Fakat Töregene siyasi ilişkileri güçlü olan bir kadındı ve kendine seçtiği danışmanlardan birisi de Müslüman bir kadın olan Fatıma idi. Fatıma, Moğol idaresinde öylesine etkin oldu ki, Mahmut Yalavaç'ı Çin valiliğinden azlettirip yerine yine bir Müslüman olan Abdurrahman'ı geçirmişti. Bu sırada doğduğu yer olan Meşhed'den gelen bir grup seyyid, Fatıma'nın Peygamber soyundan olduğu şeklinde bir söylenti yaymıştı. Güyük yönetimi ele geçirdiğinde, kardeşi Köten hastalanarak ölünce, buna Fatıma'nın yaptığı büyü'nün neden olduğu söylentisi yayılmıştı. Bu söylentiye bizzat Güyük mü yaydırdı bilinmez; fakat Moğol sarayında fazlasıyla etkili olan Müslüman bir kadının susturulması için gereken fırsat doğmuştu. Neticede Fatıma bu bedeli canı ile ödemişti.⁶³ Öldürülme şekli ise Ortaçağ Avrupası'ndaki cadı avlarını andırıyordu.⁶⁴ Spuler⁶⁵ de suda boğarak öldürmenin ilginçliğine dikkat çekmiştir. Timothy May⁶⁶ ise bu olayı, İslam dünyası içindeki Şii-Sünni çatışmasının Moğol idaresi altındaki görünümü olarak değerlendirmiştir.

Semavi dinlere yakınlığı bilinen bir başka Moğol hatunu da Organa'dır. Kara-Hülâgü Han'ın hanımı olan Organa Hatun, Çağatay Han'ın kız kardeşi Çiçakin hatun ile Oyrat Turalçı Küregen'in kızıydı. Dolayısıyla Çağatay, gelinin dayısı olmaktadır. Müslümanlara karşı ılımlı tutumuyla bilinen Oragna'nın Kara-Hülâgü Han'dan olan Mübarek Şah adlı oğlu ise Çağatay ailesi içindeki ilk Müslüman han olacaktır.⁶⁷ Böylece Moğol hanlarının hem inançları hem de siyasi kimliklerinin gelişiminde eş ve annelerinin etkinliği giderek artmaya devam edecektir.

Sonuç

Bir bozkurt ve bir dişi geyik ile başlayan Moğol tarihi, hemen her evresinde kutsiyet atfettiği kadın figürlerle doludur. Göçebe bozkır kültürünün en muhafazakar temsilcileri olan Moğolların kadına verdiği değer salt inanç sistemi ve efsanelerde kalmayıp, toplumsal hayatın her aşamasında kendini göstermiştir. Toplumun temeli sayılan aile içindeki kadının rolü, han eşleri (hatun) için de üst düzey bir işlevsellik arz ediyordu. Bu öyle bir noktaya erişmişti ki, yeni hanların seçilmesinden, yüksek rütbeli devlet adamlarının tayin ve azline varıncaya kadar devlet kademesinin her aşamasındaki etkinliği ifade ediyordu. Hatunlar bununla da kalmayarak bazen kısa süreli bazen de uzun yıllar devleti bizzat kendileri yönetmişlerdi. Şamanizm içindeki çeşitli unsurlarla kurdukları bağlantının yanı sıra, Moğol kadınlarının tercih ettikleri inanç sisteminin eşleri ve gelecekte han olacak çocukları üzerindeki tesirleri oldukça

⁶³ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 260-265.

⁶⁴ Mustafa Uyar, "Ortaçağ Moğol Saraylarında Cadı Avı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 215, 2011, s. 62.

⁶⁵ Spuler, *a.g.e.*, s. 434.

⁶⁶ Timothy May, "Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Volume: 26, 2016, ss. 93-94.

⁶⁷ Reşidüddin Fazlullah Hemedani, *Câmi'ü't-tevârih*, Tsh. Behmen Kerîmî, Cilt: 1, Tahran 1338, s. 77.

fazlaydı. Bu yönüyle toplumun ve devletin her kademesinde Moğol kadınlarının, inanç sistemi içindeki varlıklarıyla, Moğol tarihinin istikbalini doğrudan etkiledikleri görülmüştür.

Kaynaklar

AKKUŞ, Mustafa: *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.

AKNERLİ GRİGOR: *Okçu Milleti Tarihi*, Çev. H.D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

ALINGE, Curt: *Moğol Kanunları*, Çev. Coşkun Üçok, AÜHF Yayınları, Ankara 1967.

ARSLAN, İhsan: *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, Okur Akademi Yayınları, İstanbul 2014.

ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNİ: *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Cilt: 1, Birinci Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

AYAN, Ergin: *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.

BARTHOLD, Wilhelm: *Orta Asya Türk Tarihi*, Divan Kitap, İstanbul 2015.

_____ : *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.

BEYANİ, Şirin: *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, Çev. Mustafa Uyar, TTK Yayınları, Ankara 2015.

BICHURIN, Nikita: "Collection of Information on the Peoples who Inhabited Central Asia in Ancient Times", *Sobraniye Svedeniy -o-narodakh v Sredniy. Azii V Drevniya*, pt 2. Moscow 1950.

BIRAN, Michal: *Chinggis Khan, Makers of the Muslim World*, One World Press, Oxford 2007.

BOYLE, John Andrew: *The Successors of Genghis Khan*, New York 1971.

_____ : "Turkish and Mongol Shamanism in the Middle Age", *Folklore*, 83, 1972.

BROADBRIDGE, Anne: *Women and the Making of the Mongol Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2018.

EBERHARD, Wolfram: *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Niğmet Uluğtuğ, TTK Yayınları, Ankara 1942.

EBÜ'L-FEREC İBNÜ'L-İBRİ: *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011.

GROUSSET, Rene: *Stepler İmparatorluğu*, Çev. Halil İnalçık, TTK Yayınları, Ankara 2015.

GÜNAY, Ünver - GÜNGÖR, Harun: *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.

İBN BATTUTA, EL-TANCI: *Tuhfetü'n-Nüzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acai-bi'l-Efsar*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2012.

İNAN, Abdülkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

LOT FALK, Evelyne: *Le Chamanisme en Sibirie*, in Rev. Internationale, Paris 1946.

MARCO POLO: *Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 2015.

MAY, Timothy: "Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Volume: 26, 2016.

_____ : *The Mongol Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2018.

MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ, Çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 1986.

MÜVERRİH KİRAGOS: *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, Çev. Gürsoy Solmaz, Elips Yayınları, Ankara 2009.

NICOLA, Bruno: "Padshah Khatun: An Example of Architectural, Religious, and Literary Patronage in Ilkhanid Iran", in: Michal Biran; Jonathan Brack and Francesca Fiaschetti, eds. *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants, and Intellectuals*. Oakland, California: University of California Press, 2020.

RACHEWILTZ, Igor: "The Mongolian Poem of Muhammad al Sarmaqandi", *CAJ*, XII, Sayı: 4, 1969.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH HEMEDANİ: *Câmi'ü't-tevârih*, Cilt: I, Tsh. Behmen Kerîmî, Tahran 1338.

ROCKHILL, William Woodville: *The Journey of William of Rubruck*, London 1900.

ROUX, Jean Paul: *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İşaret Yayınları, İstanbul 1998.

_____ : *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil - Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

RUBRUCK, Wilhelm Von: *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.

RUYSBROECKLI WILLEM: *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. Peter Jackson - David Morgan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem: *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005.

SPULER, Bertold: *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011.

TAŞAĞIL, Ahmet: "Göktürk Dönemi Türk Moğol Boy İlişkileri (542-745)", *Belleten*, Cilt: 59, Sayı: 1, 2011.

TOGAN, Zeki Velidi: *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınevi, İstanbul 1981.

UYAR, Mustafa: "İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir (Sad'düddevle)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 33, 2003.

_____ : "Ortaçağ Moğol Saraylarında Cadı Avı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 215, 2011.

VLADIMIRTSOV, Boris: *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, Çev. Abdülkadir İnan, TTK Yayınları, Ankara 1995.

WEATHERFORD, Jack: *Genghis Khan and the Making of the Modern World*, Broadway Books, New York 2004.

_____ : *The Secret History of the Mongol Queens: How the Daughters of Genghis Khan Rescued His Empire*, Crown Publishers, New York 2010.

WITTFOGEL, Karl - FENG, Jiasheng: *History of Chinese Society Liao (907-1125)*, New York 1949.

WILHELM VON RUBRUK: *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat (1253-1255)*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.

YUVALI, Abdulkadir: *Bahaeddin Ögel*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.